

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ЗЛАКОВИХ РОСЛИН ТА СТРАВ ІЗ НИХ У СИСТЕМІ АНТРОПОНІМІКОНУ СУЧАСНОЇ УМАНЩИНИ

Фернос Ю. І., к.філол.н., доцент

*Уманський національний університет садівництва
вул. Інститутська, 1, м. Умань, Україна*

fernosityulia@gmail.com

Здійснено словотвірно-структурний аналіз сучасних прізвищ Уманщини, похідних від назв злакових рослин та страв із них, з'ясовано продуктивність основних словотвірних моделей. У ході дослідження встановлено, що більшість аналізованих антропонімів утворені лексико-семантичним способом (44 %), друге місце займають назви, що утворені шляхом афіксації (31 %), третє – морфолого-синтаксичні утворення (25 %).

Ключові слова: антропонім, лексико-семантична група, афіксальний спосіб творення, лексико-семантичний спосіб творення, морфолого-синтаксичний спосіб творення.

VOCABULARY DENOTING GRAIN CROPS AND CEREAL FOOD IN THE SYSTEM OF UMAN DISTRICT ANTHROPOLOGY

Y. I. Fernos, PhD, Associate Professor

*Uman National University of Horticulture
Instytutska Str. 1, Uman, Ukraine*

Ukraine has always been an agrarian country, therefore the most typical food of the Ukrainian population was vegetable food, especially the products of grain cultivation. A lot of linguists, especially dialectologists, studied and analyzed the names of bread and different cereal food. Despite the relative elaboration of this issue as a whole, anthroponymic system still remains unexplored in this aspect. The article is devoted to the study of the modern surnames of Uman district, derived from the names of cereal plants and dishes from them. Their derivational-structural analysis is carried out and the productivity of the basic word-building models is established.

Derivational analysis of surnames under study enabled us to come to a conclusion that they were formed by means of 3 ways: lexical-semantic, morphological and morphological-syntactical. Lexical-semantic method turned out to be the most productive (44 %): *Bublyk, Korovai, Sukhar, Varanytsia, Mamalyha, Varenyk, Kasha*, etc. Such surnames were formed without the help of any special formants. Morphological method holds the second place (31 %). We discovered a vast variety of polyfunctional suffixes that helped to build the names under analysis: *-uk/-ckuk, -ak, -ai, -yk/-ik, -k-o, -ok, -ka: Vivsianuk, Korzhuk, Pyrozhak, Khlibak, Zernyk, Surzhko, Malatai, Shnyrka*, etc. Patronymic suffixes (*-enko, -ovets*) are not so productive: *Korovaichenko, Hrechanychenko, Pyrohovets, Knyshenko*. The least productive is morphological-syntactical method (25 %). This group of surnames includes the names in the form of adjectives and participle ending with *-yi* (with suffixes *-sk-yi, -tsk-yi, -zhk-yi* in particular) and those with possessive suffixes *-ov/-iv, -yn/-in: Pshenychnyi, Bezkorovainyi, Zhytnukhin, Kalachynskyi, Blinov, Sukharev, Tiurin*, etc.

Since we do not know for sure the real motives for giving particular nicknames that were later transformed into surnames, the assignment of anthroponym to a particular lexical-semantic group is not necessarily absolute.

The results of the research can be useful to researchers of dialectal vocabulary, as they help to identify the interdialectal connections of the Uman language vocabulary with the vocabulary of other dialects of the Ukrainian language.

Key words: anthroponym, lexical-semantic group, affixing mode of creation, lexical-semantic, morphological, morphological-syntactical.

Україна – держава з давньою і багатою культурою хліборобства, тому найбільш типовою їжею слов'янського, зокрема українського населення, була рослинна їжа, особливо продукти хліборобства. Французький письменник Оноре де Бальзак у листі до пані Ширковичевої писав: “...як ви приїдете на Україну, в цей рай земний, де я закріпив уже 77 способів приготування хліба” [1, с. 217].

Як зауважують лінгвісти, “народ у ході своєї історії вибудовував свою мову, закладав у неї те, що здавалося йому цінним у його внутрішніх і зовнішніх долях, у його історичних, географічних умовах, у процесі становлення і зростання духовної та матеріальної культури, для того, щоб осмислити світ і заволодіти ним” [2, с. 46]. Для українців хліб – це святина,

оберіг, жертвна страва, предмет обожнювання, втілення божественної сили. Тому й не дивно, що “хлібні” прізвища дісталися багатьом українцям у спадок від дідів-прадідів, що мали безпосереднє відношення до хліба, процесу його вирощування та приготування.

Етнокультурна лексика була об'єктом аналізу багатьох вітчизняних лінгвістів. Зокрема, власне назвам хліба та його частин присвячено діалектологічні розвідки М. Волошинова [3], В. Дроботенко [4], Е. Гоци [5], Г. Мазур [6], Є. Турчин [7] тощо.

Незважаючи на фрагментарну розробленість згаданого питання, малодослідженою в даному аспекті дотепер залишається антропонімічна лексика, що і є **об'єктом** нашого дослідження. Однією з прогалин української антропонімії є відсутність загальнонаціонального словника, атласу чи монографії, які б давали уявлення про українську антропонімію систему загалом та про окремі її класи. Така праця може бути лише синтезом діахронічних та синхронічних досліджень регіональної антропонімії. **Предметом** дослідження є лексико-семантична група слів на позначення назв злакових рослин та страв із них у системі антропонімікону сучасної Уманщини. Основними **завданнями** роботи є структурно-словотвірний аналіз цих прізвищ та виявлення основних словотвірних моделей.

Як провідний у роботі застосовуємо описовий **метод** із його основними прийомами інвентаризації та класифікації мовних одиниць. Для встановлення продуктивності словотвірних моделей прізвищ використано статистичний метод.

Антропоніми з первісним неособовим значенням (прізвищами категорії *nomina impersonalia*) становлять досить помітну групу на досліджуваній території (23,3 %). Такі назви утворені шляхом метафоричного перенесення реалій дійсності на особу [8, с. 17]. Сьогодні важко встановити мотиви номінації, однак, безперечно, на період надання особі прізвища в цю назву вкладали певний зміст, що був зрозумілим для певного кола людей. І. Железняк зазначає, що тільки повторення ідентичних імен створило ім'я-знак, який сконцентрував у собі смисл-зв'язок (поняття) з навколишнім середовищем [9, с. 76-77].

З-поміж усіх прізвищ категорії *nomina impersonalia* 7 % становлять “хлібні прізвища”, до яких ми відносимо утворення, мотивовані назвами зернових культур, хліба та його частин, назвами інших виробів із тіста та страв із круп.

Оскільки не завжди можна однозначно кваліфікувати допрізвищеву семантику твірної основи, то й віднесення антропоніма до тієї чи іншої лексико-семантичної групи не обов'язково є абсолютним. Такі прізвища можуть співвідноситися з кількома лексико-семантичними розрядами: *Білан* (1. Біль < Běl[boh], Bjel[oslav] [10, с. 94], Біл[изарь] [8, с. 145]; 2. білан ‘1. блондин; 2. назва білого вола, собаки; 3. білий хліб’ [11, I, с. 64]), *Книш* (книш ‘1. хліб із загорнутими всередину краями, помазаний салом чи конопляною олією; 2. зневажлива назва священників; 3. камковий верх хутряної шапки галицького міщанина’ [11, II, с. 257]), *Пирожак* (1. Пирог < Пирог[ость] [12, с. 42]; 2. Пиріг < пиріг) тощо.

У сучасній антропонімії немає єдиної словотвірної класифікації антропонімів. Це пояснюється насамперед тим, що прізвища в основному виникали не безпосередньо від імен, апелятивів чи топонімів, а внаслідок трансонімізації індивідуальних та родинних прізвищ. Низка суфіксів відзначається багатозначністю, а іноді й функціонально невизначеністю. Відсутність інформації про обставини виникнення того чи іншого прізвища також стає на заваді створення єдиної дериваційної класифікації прізвищ. Саме тому, на думку багатьох дослідників, дериваційний аналіз прізвищ передбачає словотвірну характеристику слів, які стали спадковими найменуваннями на етапі формування цього класу антропонімів.

За способом творення усі прізвища Уманщини, мотивовані назвами зернових культур та страв із них, розглядаємо в межах таких груп: 1) назви, утворені шляхом афіксації; 2) назви, утворені лексико-семантичним способом; 3) назви, утворені морфолого-синтаксичним способом.

Більшість аналізованих антропонімів утворена лексико-семантичним способом (44 %): *Бохан* (бохан ‘бухан, великий буханець’ [13, I, с. 311]), *Бохон* (бохон ‘буханець’ [11, I, с. 90]), *Бублик*, *Вараниця* (варениця, варяниця ‘виготовлений для вареників, розкачаний як коржик шматок тіста, який іноді варять і без начинки’ [14, I, с. 162]), *Вареник*, *Вергун* (вергун ‘солодке печиво’ [11, I, с. 134]), *Голець* (голець ‘овес голий’ [11, I, с. 300]), *Запара* (запара ‘опара’ [11, II, с. 76]), *Коровай*, *Корж*, *Кукурудза*, *Мамалига* (мамалига ‘страва з кукурудзяної муки’ [11, II, с. 403]), *Солодуха* (солодуха ‘страва із житнього солоду’ [11, IV, с. 166]), *Соломаха* (соломаха ‘старовинна українська рідка кашоподібна страва (на противагу лемішці), приготовлена на олії чи маслі із завареного на воді борошна (перев. гречаного); символ козацького побуту’ [15, с. 521], *Сухар* тощо.

Сутність лексико-семантичного способу творення прізвищ полягає у переході особових власних імен, індивідуальних прізвищ, апелятивних означень особи у спадкові іменування людей без жодних структурних змін унаслідок семантичних переосмислень. Особливістю прізвищ, утворених шляхом переходу власних чи загальних назв через зміну функції до розряду прізвищ, є те, що вони сформувалися без допомоги спеціальних формантів.

Кількість аналізованих назв, що утворені шляхом афіксації, становить 31 %. Афіксальний спосіб творення прізвищ полягає у з’єднанні афіксальних морфем із коренем або похідною твірною основою в одне слово за певними словотвірними моделями, що діють в окремій мові на різних етапах її розвитку [16, с. 28]. Афіксальний спосіб творення прізвищ відрізняється від лексико-семантичного формантами, які, приєднуючись до твірних основ, утворюють структури, що не мають омонімічних відповідників на апелятивному рівні. Виділяємо назви з патронімічними та поліфункціональними формантами.

У суфіксованих твірних основах найчастіше виступають поліфункціональні форманти. Зафіксовано назви із суфіксами **-ук/-чук(-юк)**, **-ак**, **-ай**, **-ик/-ік**, **-к-о**, **-ок**, **-ка**: *Вівсянюк*, *Коржук*, *Квашук*, *Кващук* (кваша ‘1. варене рідке кисло-солодке тісто; 2. перен. плакса’ [11, II, с. 232]), *Пирожак*, *Хлібак*, *Зерник*, *Суржко* (суржик ‘1. змішаний зерновий хліб чи мука з нього; 2. людина змішаної раси’ [11, IV, с. 231]), *Затірко* (пор. затірка ‘страва з муки’ [11, II, с. 107]), *Галушко* (1. болг. Галуш < Гало [17, с. 125]; 2. пор. галушка ‘традиційна укр. страва з прісного тіста’ [18, II, с. 22]), *Пирожок*, *Малатай* (пор. малата ‘куліш’ [11, II, с. 400]), *Шнирка* (шнира ‘товстий шмат хліба’ [19, с. 480]).

Прізвища з патронімічними формантами відзначаються меншою продуктивністю: *Коровайченко*, *Пироговченко*, *Гречаниченко* (пор. гречаник ‘1. хліб з гречаної муки; 2. в загадці: чоловік’ [11, I, с. 324]), *Книшенко*, *Пироговець*.

Морфолого-синтаксичні утворення посідають третє місце за продуктивністю (25 %). Морфолого-синтаксичний спосіб словотвору характеризується тим, що в ньому шляхом граматико-лексичного доосмислення чи переосмислення того чи іншого слова відбувається його перехід з одного розряду слів до іншого, тобто перехід з однієї частини мови в іншу.

До морфолого-синтаксичних утворень відносимо прізвища у формі членних / нечленних прикметників і дієприкметників із закінченням **-ий** (зокрема й антропоніми із суфіксами **-ськ-ий**, **-цьк-ий**, **-зьк-ий**): *Осуховський* (осух ‘сухар з вівсяного хліба’ [11, III, с. 73]), *Калачинський*, *Пироговський*, *Партицький* (партика ‘великий шматок хліба’ [11, III, с. 98]), *Пшеничний* (Пшенишиний), *Безкоровайний* (Бескоровайний) (пор. безкоровайний ‘про дітей, зачатих до шлюбу’ [11, I, с. 41]) та присвійні прикметники із посесивними суфіксами **-ів/-ов**, **-ин/-ін**.

У прізвищах, що відносяться до цієї групи, словотворчий формант приєднується безпосередньо до твірної основи: *Блінов*, *Колосов*, *Кулябін* (куляба ‘густий, переварений куліш’ [19, с. 230]), *Пирогов*, *Проскурін* (проскура ‘білий хлібець особливої форми, що використовується в

православному богослужінні' [18, VIII, с. 286]), *Сухарев, Тюрін* (тюр, тюра 'найпростіша їжа; хлібна окрошка на квасу чи з цибулею' [20, IV, с. 451]) тощо.

У препозиції до форманта -ов (-ев) та -ин можуть виступати інші суфікси, як-от **-иш-:** *Оладишев* (оладка 'невеликий товстий млинець' [18, V, с. 687]), **-ай-:** *Колобаєв* (колоб '1. невеликий, круглий хлібець; 2. кльоцик з прісного тіста; 3. пряженець кислого тіста; 4. круглий пиріг з толокном' [20, II, с. 138]), **-ух-:** *Житнухін*, **-нік-:** *Овсянніков*.

Проведений словотвірно-структурний аналіз сучасних прізвищ Уманщини, похідних від назв злакових рослин та страв із них, дозволив установити продуктивність основних словотвірних формантів досліджуваної групи антропонімів (табл. 1)

Таблиця 1. Продуктивність виявлених словотвірних формантів в основах прізвищ Уманщини, мотивованих назвами зернових рослин та страв із них (% від загальної кількості таких назв)

Форманти	%
Поліфункціональні	
-ськ(ий) /-цьк(ий)	6,7
- ук (- 'ук), -чук	6,7
-ай	1,7
-ак (- 'ак), -чак	5
-ик/-ік,	1,7
-к-о	5
-к-а	1,7
-ок	1,7
Патронімічні	
-енк-о	6,7
-овець	1,7
Посесивні	
-ов/-ев	11,7
-ин/-ін	6,7

Оскільки у власних назвах відображається і концептуальна картина світу, і ментальний лексикон, і мова мозку, то це, безперечно, зумовлює перспективу дослідження регіональних антропонімів.

Результати проведеного дослідження можуть стати в нагоді дослідникам діалектної лексики, оскільки вони допомагають виявити міждіалектні зв'язки лексики Уманщини з лексикою інших говорів української мови; дослідити географію зафіксованих мовних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Січинський В. Чужинці про Україну. Київ : Довіра, 1992. 256 с.
2. Копиленко М. М. Основы этнолингвистики. Алматы : Евразия, 1995. 178 с.
3. Волошинова М. О. Назви страв із борошна в українських східнословобожанських говірках. *Лінгвістика*. Луганськ, 2011. № 1 (22). С. 32-41.
4. Дроботенко В. Семантика назв весільного хліба в східно-степових говірках. *Лінгвістичні студії*. Зб. наук. пр. Донецьк, 1997. Вип. 3. 632 с.
5. Гоца Е. Назви хлібних виробів в українських говорах Карпат. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2001. Вип. 4. С. 194-197.
6. Мазур Г. Найменування великоднього хліба в українських говірках Карпат. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 157-165.
7. Турчин Є. Лексична реалізація мікрополя "частини хлібини" в українських говорах. *Структурні рівні українських говорів* / під. ред. І. Матвіяса. Київ : Наук. думка, 1985. С. 146-165.

8. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII-початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 371с.
9. Желізняк І. М. Світоглядний код слов'янської антропонімної лексики. *Актуальні питання антропоніміки* / під. ред. І. В. Єфименко. Київ, 2005. С. 76-88.
10. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, 1964. 319 s.
11. Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907-1909. Т. I – IV.
12. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). Київ : Наукова думка, 1991. 267 с.
13. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1982. 2012. Т. I – VII.
14. Новий словник української мови : у 3 т. / за ред. В. Яременка, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2004. Т. I – III.
15. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
16. Словотвір сучасної української літературної мови / ред. кол. М. А. Жовтобрюх та ін. Київ : Наук. думка, 1979. 408 с.
17. Илчев С. Речник на личите и фамилни имена у българите. София : БАН, 1969. 628 с.
18. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід та ін. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980. Т. I – XI.
19. Бірыла М. В. Беларускія антрапанімія. Мінськ : Навука і техника, 1969. 504 с.
20. Даль В. Словарь живого великорусского языка. Москва : Просвещение, 1978 – 1980. Т. I – IV.

УДК 811.112.2'342:659.3

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2018-1-19>

ФОНОСТИЛИСТИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ У ТЕКСТАХ ЗМІ

Фрумкіна А. Л., к. філол. н., доцент

*Національний університет “Одеська юридична академія”
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна*

frumkina@onua.edu.ua

Статтю присвячено проблемі вивчення варіативності звучного мовлення в сучасному федеративно-німецькому теледискурсі в умовах фоностилістичного варіювання на матеріалі підготовленого читання та підготовленого говоріння дикторів та модераторів суспільно-правового телебачення Німеччини (канали ARD, ZDF, DW-tv), а також наведено авторську фоностилістичну класифікацію рівнів на основі кодифікованої норми з огляду на неоднозначність правил функціонування глоттального приступу.

Ключові слова: функціональний стиль, варіативність, дискурс, підготовлене читання, підготовлене говоріння, диктор, модератор.

MASS MEDIA TEXTS IN THE PHONOSTYLISTICAL VARIETY

Frumkina A. L., Ph.D. in Philology, Assistant professor

*National University “Odessa Academy of Law”
23, Fontanska Doroha Str., Odessa, Ukraine*

The article focuses on the problem of studying the variability of spoken language in the modern federal-German television discourse under the phonostylistical variety on the basis of read-aloud and prepared speech of the announcers and moderators of the public-law television of Germany (ARD, ZDF, DW-tv). In the article is also given